

VASILE BAHNARU
Institutul de Filologie
(Chișinău)

NOTE MARGINALE DESPRE PARADOXURILE LOGICO-SEMANTICE ÎN LIMBĂ

Abstract

In this article the author examines the paradoxes in language at the phonetic, lexical, morphological, syntactic and stylistic levels. In this context, we recall that in our discourse we can often identify the presence of inconsistency, even of logical and semantic paradoxes. From this perspective, namely pragmatics, those subject matter is real communication through language, offers conclusive solutions for such situations. Moreover, the view offered by pragmatics can increase the efficiency of various types of negotiations, of teaching the mother tongue and foreign languages as well as of intergroup and interethnic communication.

0. Nu numai lingviștii, ci și vorbitorii ordinari ai oricărei limbi își pot pune o serie de întrebări de tipul celor ce urmează: Ce facem când vorbim? Ce spunem exact când vorbim? De ce îl întrebăm pe vecinul de masă dacă ne poate da sarea, când este evident faptul că poate? Cum este posibil să afirmăm și altceva decât vrem să propunem? Ce trebuie să cunoaștem pentru ca o anumită frază să nu fie ambiguă? Acestea sunt doar câteva dintre întrebările pe care și le poate pune oricine încearcă să analizeze ce se întâmplă atunci când vorbește cu alții. În această ordine de idei, amintim că în discursul nostru deseori identificăm prezența unor inadvertențe, chiar paradoxuri logice și semantice. Din această perspectivă, tocmai pragmatică, având ca obiect de studiu comunicarea reală prin limbaj, propune soluții concludente pentru astfel de întrebări. Mai mult, viziunea oferită de pragmatică poate spori eficiența negocierilor de diverse tipuri, a predării limbii materne și a limbilor străine, a comunicării intergrup și interetnice.

1. La o analiză atentă a limbajului românesc (și nu numai), putem observa, cu o mare doză de facilitățe, existența unor enunțuri, unități lexicale sau structuri gramaticale incorecte din punct de vedere logic și semantic. Cu toate acestea, lingviștii însă nu s-au interesat în mod special de analiza esenței logice și semantice a unor astfel de unități lexicale, structuri gramaticale și enunțuri verbale. În această ordine de idei, am fost plăcut surprins aflând că chintesența acestor fapte de limbă a fost explicată de matematicieni și logicieni, acest fenomen fiind denumit paradox lingvistic. Astfel, conform opiniei lui Dorin Mărghidănu¹, problema paradoxului lingvistic, numit și paradoxul lui Russell sau paradoxul mincinosului, este un paradox autoreferențial, în sensul că se referă la sine

însuși. Paradoxul în cauză a fost formulat în 1908, de către Kurt Grelling (1886-1942) și Leonard Nelson (1882-1927), într-un articol în care doreau să identifice soluții pertinente pentru paradoxurile lui Buralli-Forti și Russell², aceștia fiind cunoscuți matematicieni, logicieni și filosofi germani, foști studenți la Göttingen ai lui David Hilbert și Ernst Zermelo, pe de o parte, respectiv Edmund Husserl, pe de altă parte. Paradoxul în cauză mai poate fi întâlnit și sub numele de paradoxul lui Weyl (printr-o atribuire eronată), după numele gânditorului german Hermann Weyl, iar uneori paradoxul respectiv este citat doar cu numele Kurt Grelling³. În general, paradoxul Grelling-Nelson este o antinomie semantică, întrucât este vorba de corelația dintre forma și conținutul unităților de limbă.

1.0. Paradoxul în limbă este o afirmație adevărată care conține sau pare să conțină o contradicție sau reprezintă o situație care contravine bunului simț. Pentru început să examinăm unele forme elementare de paradox verbal. Într-un enunț de tipul *Eu afirm nimic* sau *Eu nu exist* constatăm prezența unei contradicții logice evidente, întrucât primul enunț nu este adevărat atâta vreme cât verbul *a afirma* necesită o complinire materială completă, în timp ce *nimicul* nu poate fi nici afirmat, nici infirmat, iar cel de-al doilea enunț, de asemenea, conține un paradox logic, dat fiind că persoana, în situații reale, nu-și poate constata inexistența, decât în cazul unei ficțiuni artistice. Tot în această ordine de idei menționăm că unele enunțuri conțin o contradicție în raport cu întrebarea. Această contradicție e numită de obicei „contradicție întrebare – răspuns”. Tipul de contradicție întrebare – răspuns se manifestă în întrebările și răspunsurile care confirmă că receptorul poate auzi emițătorul cu vocea. Să examinăm următorul exemplu. Dacă la întrebarea *Mă auziți?* se răspunde *Nu, nu vă aud!*, constatăm prezența unei contradicții logice, întrucât acesta nu este un răspuns corect. Când sunt întrebat *Mă auziți?*, nu pot răspunde *Nu te aud*, din care cauză răspund *Da*. În situația în care nu răspund, rămâne să admitem că nu aud întrebarea respectivă sau refuz să răspund la întrebare, chiar dacă o aud. De altfel, de aici putem trage concluzia că vorbitorul consideră că receptorul îl poate auzi, deși nu-i răspunde și presupune că adresatul refuză să răspundă. Din această cauză, dacă intenționăm să excludem contradicția din acest context, nu răspundem imediat interlocutorului. În același timp, expresia *Nu vă aud* nu conține, în mod normal, o contradicție proprie. Contradicția în cauză apare doar atunci când declar *Nu vă aud* ca răspuns la întrebarea *Mă auziți?*

1.1. O altă varietate de paradox verbal este cel determinat de contradicția de natură pragmatică a unei întrebări din cadrul discursului. În această situație cauza contradicției se ascunde, după toate probabilitățile, chiar în întrebare, întrucât răspunsul nu este contradictoriu. În acest caz întrebarea poate fi determinată de contradicția pragmatică. În general, când pune o întrebare, vorbitorul admite că receptorul îl aude. Din aceste considerente este contradictoriu faptul că interviewerul, punând întrebări, are anumite dubii în problema existenței reale a unei anumite situații. În cazul dat interviewerul întreabă *Mă auziți?* și se îndoiește de faptul dacă interviuatul îl poate auzi. Tocmai din acest motiv adresarea unei asemenea întrebări este determinată de contradicția pragmatică, care se stabilește de obicei între actul de expresie și propoziție. În situații simple, când actul expresiv și propoziția intră în contradicție, negând afirmația, contradicția este anulată. Pe de altă parte, contradicția întrebare – răspuns nu va fi soluționată, chiar dacă

propoziția este negată. De exemplu: – *Mă auziți?* – *Nu, nu vă aud.* Tot în această ordine de idei amintim și contradicția dintre întrebare și răspuns în situația în care este vorba de comprehensiunea unei anumite limbi. Astfel, când întreb *Înțelegeți engleza?*, răspunsul *Nu, nu înțeleg* este un răspuns (nu în sensul *Nu, nu înțeleg suficient de bine limba engleză*, ci în sensul direct) cu un caracter contradictoriu. Expresia *Eu nu înțeleg engleza* constituie o contradicție pragmatică, doar numai atunci când acesta este pronunțat ca răspuns la întrebarea de mai sus, dar nu atunci când este pronunțat în mod izolat. Dar dacă întrebarea este pusă în germană sau în altă limbă, răspunsul nu provoacă apariția contradicției pragmatice, ci include contradicția întrebare – răspuns, întrucât este necesar să înțeleg întrebarea în engleză pentru a răspunde. În general, adresarea unei întrebări presupune că receptorul ei o înțelege. În cazul de față persoana care întreabă are dubii și vrea ca întrebarea lui să fie confirmată.

2. Când vine vorba despre paradoxul de limbă la nivelul lexicului, amintim că în literatura de specialitate există numeroase modalități de clasificare a cuvintelor cu valoare semantică autonomă. O clasificare inedită a cuvintelor a fost elaborată de Grelling și Nelson. Astfel, acești savanți au identificat, pentru mulțimea adjectivelor calificative dintr-o limbă, două (sub)categorii: adjective autologice și adjective heterologice, în funcție de faptul dacă sunt sau nu sunt autodescriptive⁴. Adjectivele autologice exprimă, prin conținutul lor semantic, proprietatea pe care o descriu, fiind vorba mai ales de cuvintele derivate fie în limba română, fie în limba de origine, cu condiția ca unitatea derivată să fie analizabilă și în limba noastră. În continuare propunem câteva exemple de adjective autologice: *abiotic* „contrar vieții”, *bine cunoscut* „care este foarte cunoscut”, *bisilabic* „compus din două silabe”, *cărturăresc* „care se referă la cărturar”, *clasificabil* „care poate fi clasificat”, *decasilab* „compus din zece silabe”, *definibil* „care poate fi definit”, *demonstrabil* „care poate fi demonstrat”, *educativ* „care se referă la educație”, *egalizator* „care egalizează”, *fabulos* „care se referă la lumea fabulelor”, *inanimat* „care nu este animat”, *substantival* „care se referă la substantiv” etc. etc. În raport cu adjectivele autologice, cele heterologice sunt lipsite de proprietatea de a fi autoreferențiale, adică de a fi descrise prin referire la ele înseși. Cu alte cuvinte, examinând unele adjective de tipul *lung*, care nu este un cuvânt lung, *prescurtat* și *abreviat* nu reprezintă un cuvânt prescurtat (abreviat). În asemenea condiții, constatăm prezența următoarelor calambururi semantice în lanț: de ce adjectivul *prescurtat* este un cuvânt atât de lung?, iar adjectivul *lung* de ce este un cuvânt atât de scurt?. În această ordine de idei, este necesar să amintim de unitățile lexicale diminutive, care, fie acestea substantive, fie adjective sau adverbe, în mod logic ar necesita un număr mai mic de sunete sau de semne grafice, deși în realitate ele conțin un număr mai mare de sunete sau de semne grafice, din care considerente putem vorbi, în cazul dat, despre prezența unui paradox logico-semantic existent între planul expresiei și cel al conținutului unităților lexicale diminutive. În această ordine de idei, propunem pentru comparație următoarele serii de exemple: *bun* – *bunișor*, *bunuț*; *frumos* – *frumușel*, *frumușică*; *lung* – *lunguieț*, *lunguleț*, *lunguț*; *mare* – *măricel*, *măreț*, *mărișor*, *măruț*; *mic* – *micușor*, *micșorel*, *micuț*, *micuțel*, *micuțică*; *scurt* – *scurticel*, *scurtișor*, *scurtuț*; *buzunar* – *buzunăraș*, *buzunărel*; *buză* – *buzișoară*; *gard* – *gărducean*, *gărduleț*, *gărdurel*, *gărduț*;

mână – mânișoară, mânușiță, mânuriță, mânuță; om – omuleț, omușor; spic – spiculeț, spicușor, spicuț; acuși – acușica; atât – atătica; bine – binișor; departe – depărcior, depărțișor; greu – greuț, greușor; încet – încetinel, încetișor; mult – multicel, multișor; puțin – puținel, puțineluș, puținel, rău – răuț; repede – repejor; târziu – târzior; ușor – ușurel etc. Tot în acest context este necesar să constatăm că augmentativele elimină, într-o anumită măsură, paradoxul logico-semantic specific diminutivalelor substantivale sau adjectivale: *buză – buzoi, greu – greoi, băiat – băietan, băietoi; casă – căsoaie, căsoi; cățel – cățelan, cățelandru, cățeloi; copil – copilandru; ladă – lădoi; mătură – măturoi etc.*, întrucât derivatele augmentative conțin, de regulă, un număr mai mare de sunete sau de semne grafice în raport cu unitățile lexicale primare. Din analiza exemplurilor examinate anterior, putem concluziona că paradoxul logico-semantic este propriu numai unor clase morfologice de cuvinte, adică pentru substantive, adjective și adverbe, acest paradox reducându-se, în linii mari la opoziția existentă între cuvintele autologice, care se definesc prin ele însele, și cele heterologice, care se explică prin referire la unitățile lexicale primare.

2.0. Evident, clasificarea unităților lexicale în autologice sau heterologice este dictată, uneori, de context, mai ales în situația în care este vorba de sensurile derivate ale aceluiași cuvânt. Să examinăm în continuare câteva exemple de cuvinte „dependente de context”, care, având sensul direct, se înscriu în categoria cuvintelor autologice, iar atunci când au sens derivat, țin de categoria unităților lexicale heterologice: *a accepta* „a lua ca bun; a admite; a aproba” și „a prevedea cu semnătură; a semna”; *deget* „prelungire mobilă a mâinii sau a piciorului” și „unitate de măsură pentru lungimi de lățimea unei falange”; *mână* „membru superior al corpului uman de la umăr și până la vârful degetelor”, „ființă umană” și „cantitate mică, cât încapă în palmă”; *picior* „membru inferior al corpului uman, de la șold până la vârful degetelor”, „element de susținere; suport” și „parte inferioară”; *galben* „de culoarea aurului” și „(despre față) de culoare cadaverică”; *mare* „care depășește dimensiunile medii”, „(despre recipiente, încăperi) cu volum deosebit”, „(despre distanțe) de lungime considerabilă”, „(despre ființe) ajuns la maturitate” și „(despre sunete, voce) de intensitate sporită”; *roșu* „de culoarea sângelui”, „(despre metale) încălzit până la incandescență” și „(despre persoane) pătruns de idei revoluționare”; *verde* „de culoarea frunzelor”, „(despre lemne) insuficient de bine uscat”, „(despre suprafețe) acoperit cu vegetație proaspătă”, „(despre legume, fructe) dezvoltat insuficient; neajuns la maturitate” și „(despre persoane) lipsit de experiență” etc.

2.1. Paradoxul Grelling-Nelson corelează cu paradoxul lui B. Russell. Mai întâi urmează să fie identificată, de exemplu, pentru fiecare adjectiv mulțimea de obiecte pe care adjectivul respectiv o poate determina. De exemplu, adjectivul *roșu* se identifică cu mulțimea de obiecte de culoare roșie, iar adjectivul *pronunțabil* se identifică cu mulțimea de cuvinte ce pot fi pronunțate. Cu alte cuvinte, unitățile autologice formează un ansamblu. Suntem în drept să admitem ca fiind foarte utilă o cercetare lingvistică amănunțită a vocabularului limbii române (eventual și al altor limbi) din punctul de vedere al dichotomiei: *autologic – heterologic*. De altfel, lipsesc informații cu privire la o astfel de tentativă, nici în cadrul limbii române, nici în cadrul altor limbi, deși există studii la

nivel de propoziție, sau la nivel de text sau discurs, privind (ne)coincidența lor cu mesajul corespunzător⁵. Avem certitudinea că s-ar putea ajunge la concluzii interesante asupra desemnării pertinente a cuvintelor în funcție de ceea ce exprimă ele. Adică prin acest demers sui-generis s-ar putea constitui un studiu al pertinentei verbale a unităților lexicale din sistemul unei limbi. În literatura de specialitate, antinomia *autologic* – *heterologic* este substituită cu una similară: *omogen* – *neomogen* sau *autologic* – *nonautologic*. În acest context, putem admite că ar putea fi mai adecvată perechea de termeni *autonim* – *heteronim*, termenul *autonim* fiind introdus de Roman Jakobson⁶ și, respectiv, *autonom* – *heteronom*.

3. Paradoxul logico-semantic este specific și pentru structura semantică a aceleiași unități lexicale, în situația în care atestăm coexistența a două sensuri antonime în structura semantică a aceluiași cuvânt. Astfel, unele adverbe pot avea două sensuri contrare (*înainte* „până la momentul de față” și „după momentul de față”). În acest caz, lingviștii vorbesc de **enantiosemie** sau de **polarizare a sensurilor** (cuvânt format din prefixul gr. *en-* „pe lângă; în”, adj. *antios* „opus; contrar” și s. *sēma* „semn; sens”), care este o variantă a antonimiei și constă în cumularea a două sensuri opuse în structura semantică a aceluiași cuvânt. De exemplu, cuvintele de mai jos au câte două sensuri contrare distincte: *handicap* – „dezavantaj care creează o situație de inferioritate” și „avantaj acordat unui concurent mai slab într-o competiție, pentru a avea șanse egale”; *a împrumuta* „a da cu împrumut” și „a lua cu împrumut”; *a închiria* – „a da în folosință în schimbul unei chirii” și „a lua în folosință în schimbul unei chirii”; *mahmur* „dispoziție bună” și „dispoziție rea” etc. De altfel, enantiosemia poate avea, de cele mai multe ori, caracter ocazional, fiind un fenomen întâlnit mai frecvent în discursul cotidian. În acest sens este edificatoare utilizarea substantivului *buzișoară* „buză mică” cu sens invers celui referențial, adică „buză mare”, în proza lui Ion Creangă: *Atunci Gerilă suflă de trei ori cu buzișoarele sale cele iscusite și casa rămâne nici fierbinte, nici rece, cum e mai bine de dormit într-însa*.

3.0. Dacă în cazul enantiosemiei atestăm prezența a două sensuri contrarii în conținutul semantic al aceluiași cuvânt, vorbind despre antonimie sau antisemie, constatăm asocierea sintagmatică a două cuvinte care exprimă sensuri opuse. În cazul antonimiei, paradoxul logic și semantic rezultă, mai ales atunci când este vorba de adjective, din atribuirea simultană a două calități contradictorii uneia și aceleiași ființe sau unora și aceluiași lucruri. Să reținem că antonimia se bazează pe conceptul excluderii logice, noțiunea din urmă desemnând „o relație între două formule componentiale ale căror constituenți contrastează sistematic”⁷. Opoziția sau contrarietatea logică care constituie esența ontică a antonimiei se manifestă prin distincții nete în cadrul uneia și aceleiași esențe (calități, relații, lucruri, acțiuni, stări, deveniri etc.), având și manifestări opozitive polare din punct de vedere logic (confr.: **greu** – **ușor**, **aproape** – **departe**, **a urca** – **a coborî**, **sănătos** – **bolnav** etc.). Așadar, opoziția incompatibilității reale formează esența logică a antonimiei. În anumite situații, noțiunile contradictorii nu sunt decât o negare reciprocă, fără a fi o manifestare limită a calității și exprimă o opoziție diminuată, redusă, fără a constitui baza logică a antonimiei (confr.: **tânăr** – **vârstnic**, **tânăr** – **bătrân**). În anumite situații, opoziția pozitiv/ negativ pe care se bazează antonimia maschează aspecte complexe.

Astfel, unele varietăți de antonimie desemnează o gamă variată de diverse grade de calitate sau de intensitate (comp.: **mare – mijlociu – mic; partizanat – indiferență – adversitate**). În felul acesta antonimia este o relație (de obicei binară) de complementaritate între sememele a două unități lexicale ale căror seme nucleare sunt contrare. În această ordine de idei, eșalonăm în continuare câteva paradoxuri semantico-logice bazate pe relația de antonimie din creația lui Ion Creangă și din cea a lui Mihai Eminescu: *Iedul cel mare și cu cel mijlociu dau prin băț de obraznici ce erau; iară cel mic era harnic și cuminte* (Ion Creangă); *Cel mai mare era harnic, grijuliu și chiabur, pentru că unde punea el mâna punea și Dumnezeu mila, dar n-avea copii, iară cel mai mic era sărac. De multe ori fugea el de noroc și norocul de dânsul, căci era leneș, nechitit la minte și nechibzuit la trebi; ș-apoi mai avea și o mulțime de copii!* (Ion Creangă); *Uite cum te trage pe furiș apa la adânc, și din veselia cea mai mare cazi deodată în urăcioasa întristare!* (Ion Creangă); *Dumnezeu știe, tată, de unde iei atâta veselie. Eu am momente când sunt trist, tu... nu cred. – Eu trist, Ieronime? Să mă ia dracul, fătul meu, dac-am fost trist vrodată. Tristetea fuge de mine ca cumătru-meu de tămâie* (Mihai Eminescu); *Cerul era senin și vesel, un singur înger era trist...* (Mihai Eminescu); *Și de mii de ani încoace Lumea-i veselă și tristă* (Mihai Eminescu).

3.1. O varietate de paradox semantic este oximoronul, figură de stil bazată pe asocierea imprevizibilă, paradoxală a doi termeni incongruenți, contradictorii și aparent incompatibili, sub aspect semantic sau logic, pentru a exprima o ironie subtilă, un adevăr usturător sau pentru a intensifica funcția poetică a mesajului artistic. Cuvântul este de origine greacă și este format din adjectivul **oxys** „ascuțit; ager” și **moros** „insipid; prost”. Oximoronul este o varietate a paradoxului care constă în asocierea a două unități lexicale ce exprimă sensuri diametral opuse, adică oximoronul este o alăturare a două cuvinte care, deși la prima vedere par a avea sensuri contrare sau lipsite de logică, exprimă, prin compararea lor, un adevăr fie și poetic. Este vorba de sintagme de tipul *foc rece, tăcere de mormânt, credință în necredință, nebun deștept*. Paradoxul pare a fi o afirmație reală care conduce la enunțarea unei contradicții, absurdități incompatibile cu bunul simț ce provoacă intuiția, devenind astfel plauzibilă, credibilă. Așadar, oximoronul, ca paradox semantic și logic, constă în alăturarea a două cuvinte, de regulă substantiv și adjectiv cu sensuri diametral opuse, pentru a exprima o relație de contrast sau complexitatea universului existențial sau pentru a califica, cu ajutorul a două calități contrare, o anumită noțiune. Exemplificăm cele menționate cu ajutorul unor pasaje excerptate din creația lui Mihai Eminescu: *C-o bucurie tristă te țin acum în brațe. Privire în privire și sân la sân trăim, Și gura ta-mi surâde, și ochii tăi mă-nvață Când ținem fericirea pe sân cum s-o iubim* (Mihai Eminescu); *Faimosul Apostol Mărgărit, care și-a câștigat o tristă notorietate speculând românismul, a fost adus în lanțuri din Monastir (Bitolia) și a fost internat imediat în închisoarea guvernului* (Mihai Eminescu); *Ocupă o vreme funcția de prefect la Bacău și-și câștigă o tristă celebritate prin unele măsuri administrative* (Mihai Eminescu); *Creangă era un bătrân bun și prietenos, vesel și glumeț la petreceri, îngăduitor cu supușii lui și, unde trebuia, își punea și el mâna ca să mai ușureze greul* (Mihai Eminescu).

3.2. Un caz special de paradox logic și semantic atestăm în modalitatea de interpretare a neologismelor. Or, neologismul, în accepțiunea generală, este un cuvânt nou, deși cuvântul *neologism* nu este un cuvânt nou, adică cuvântul *neologism* nu este un neologism! Dacă nu este un neologism, este un nonneologism sau chiar un paleologism. Totodată, cuvântul paleologism este un cuvânt nou (nici nu este inclus în dicționare, deocamdată!). Deci, *paleologism* este un neologism! Prin urmare, am putea opera o nouă clasificare dichotomică a cuvintelor dintr-o limbă, în neologisme și paleologisme. În urma acestor operații mintale, Dorin Mărghidanu propune următoarea convenție lingvistică: neologismele sunt cuvintele mai noi de 50 de ani (sau cuvintele apărute în decursul unei generații!), iar paleologismele – cuvintele mai vechi de 50 de ani dintr-o limbă⁸. Urmărind logica lui Dorin Mărghidanu, constatăm că unitatea lexicală *neologism* este un *paleologism*, iar cuvântul *paleologism* este un *neologism*, ceea ce pare a fi doar un calambur semantic, iar dacă îl reformulăm în varianta numerică, obținem: un cuvânt mai nou de 50 de ani este mai vechi de 50 de ani! sau un cuvânt mai vechi de 50 de ani este mai nou de 50 de ani. Prin urmare, am ajuns la un nou paradox verbal: un cuvânt este mai nou de 50 de ani, dacă și numai dacă este mai vechi de 50 de ani! În baza convenției acceptate, acest paradox poate subzista cam... 50 de ani de la introducerea lui în dicționare sau în uzul verbal al cuvântului paleologism, deoarece după acest răstimp, cuvântul *paleologism* nu mai este neologism! Astfel, parafrazând à rebours o butadă a lui Marcel Proust (din *Les plaisirs et les Jours*, 1896), „paradoxurile de azi sunt prejudecățile de mâine”, acest paradox s-ar putea să fie doar o ... amintire din viitor, o pre-judecată!⁹

4. Paradoxul fundamental al unităților de limbă se reduce la contradicția dintre forma și conținutul unităților de vocabular. În baza acestui paradox, se produc, dacă nu toate, cel puțin majoritatea modificărilor în cadrul relațiilor existente între forma și conținutul unităților lexicale. Acest paradox de natură formală și semantică poate fi formulat în felul următor: fiecare semnificant tinde să exprime alt semnificat decât cel primar, iar fiecare semnificat tinde să fie exprimat prin alt semnificant decât cel general acceptat. De altfel, tendința semnificantului de a avea mai multe sensuri, ca și tendința contrarie manifestată de semnificat de a fi exprimat prin mai multe forme materiale este una din legile de bază de evoluție și de funcționare a sistemului lexical și a limbii în genere, aceasta fiind denumită dualism asimetric al sistemului verbal¹⁰. Tot în acest context urmează să amintim și alte legități (sau tendințe) de funcționare a limbii: presiunea sistemului sau de completare a celulelor vide¹¹ (a se vedea în această ordine de idei modificarea sensului prin extensiunea volumului semantic al unui hiponim pentru a se produce în calitate de hiperonim al unei microstructuri lexico-semantice: *oaie* în funcție de hiperonim și *oaie – berbec* în funcție de hiponim), economia resurselor de limbă¹², constând în faptul că limba, ca un sistem complex de subsisteme, evită majorarea la infinit a semnificanțelor, întrucât omul are o capacitate limitată de memorie și ca urmare se dezvoltă polisemia care contribuie la economia mijloacelor de exprimare. De altfel, în evoluția și funcționarea limbii identificăm coexistența paradoxală a două tendințe diametral opuse: cea a necesității de rapiditate în exprimare, adică de economie în genere a mijloacelor de exprimare, și cea a necesității de comprehensiune perfectă,

adică de redundanță¹³. Tocmai funcționării în sistemul limbii a tendințelor enumerate anterior datorăm existența sinonimiei, omonimiei, antonimiei și a polisemiei.

5. La nivel sintactic, în calitate de paradox pot fi interpretate și frazele incompatibile din punct de vedere logic și semantic. În acest sens este concludent următorul exemplu: *eu nu știu nimic*. În cazul de față semiadverbul *nu* și pronumele negativ *nimic* se exclud reciproc din punct de vedere logic, întrucât enunțul corect ar fi **eu știu nimic*. O situație similară atestăm și în cazul altor verbe la forma negativă determinate de pronumele negativ *nimic*: *a nu face, a nu vedea, a nu scrie, a nu citi, a nu lucra* etc. Și în cazul acestora din urmă atestăm prezența aceluiași paradox logico-semantic: una enunțăm și alta înțelegem. De altfel, urmează să reținem că cele mai multe enunțuri pot fi corecte din punct de vedere strict gramatical, dar incorecte din punctul de vedere al logicii sau al semanticii.

În logica contemporană, enunțurile, ce conțin o contradicție internă, pot avea forme alternative de exprimare, toate fiind bazate pe paradoxul Grelling și Nelson sau paradoxul mincinosului. Paradoxul are o importanță aparte pentru evoluția logicii sistemelor. Astfel, afirmațiile de tipul *cel care își pierde viața o câștigă* este un paradox, întrucât includ elemente contradictorii sau incongruente din punct de vedere logic. B. Russell a formulat paradoxul infinității, adică totalitatea tuturor mulțimilor care nu se conțin pe ele însele. Inițial, paradoxul este doar o opinie, care se opune opiniei existente. Afirmația sau expresia sunt dotate cu o semnificație contradictorie pentru a provoca spiritul nostru, pentru a identifica un sens nou sau context nou, în care afirmația respectivă ar fi corectă. Caracterul paradoxal al limbii poate fi interpretat ca fiind un mijloc de comprehensiune a modelelor noastre comune de gândire. Cu alte cuvinte, paradoxul de limbă pare a fi o afirmație contradictorie care conține un element de adevăr, afirmație absurdă și contradictorie la prima vedere, dar cu o semnificație motivată și cvasiveridică.

6. În urma analizei realizate anterior, putem constata că printre factorii cauzatori ai paradoxului lui Grelling-Nelson se află: negația, autoreferința limbajului¹⁴ și mai ales confuzia dintre limbaj și metalimbaj. De altfel, negația este prezentă explicit în definiția negativă a cuvintelor sau expresiilor heterologice, iar autoreferința, cea care în opinia lui Russell este principala sursă în apariția a numeroase paradoxuri, în cazul de față este evidentă, dat fiind că materialul de lucru este aici chiar limbajul. În această ordine de idei, L. Wittgenstein (de altfel unul dintre discipolii și apropiații lui Russell) scrie: „Este imposibil pentru o propoziție să afirme despre ea însăși că este adevărată”¹⁵. Se știe că, de regulă, confuzia dintre limbajul obiect și metalimbaj se manifestă atunci când se substituie planul analizei (limba), cel al descrierii limbii, cu limbajul (metalimbajul) de descriere a limbii, cel care servește analizei. Tot în această ordine de idei urmează să nu confundăm nici lucrurile reale cu cuvintele ce le desemnează. Pentru eliminarea acestui paradox s-a propus o ierarhie pentru limbaje, de către marele logician și matematician Alfred Tarski¹⁶, după modelul teoriei tipurilor a lui Russell din 1910, elaborată pentru evitarea paradoxului ce-i poartă numele. Altfel spus, distincția dintre limbaj și metalimbaj conduce la imposibilitatea ca o propoziție să afirme propriul său adevăr sau propria sa falsitate. Totuși transpunerea în practică a distincției dintre limbajul curent și metalimbaj nu este totdeauna atât de simplă,

mai ales în situația în care este momentul să comentăm ce se întâmplă în metalimbaj (limbajul descrierii cuvintelor), deci în meta-metalimbaj etc., întrucât chiar și aceste comentarii trebuie să le realizăm tot în limbajul de bază¹⁷. De aici un alt paradox: noi dispunem de un singur limbaj!

7. Paradoxul logic și semantic semnaleză anumite limite ale domeniului verbal. Tipul de contradicție examinat în studiul de față nu trebuie interpretat ca un mijloc de a anula sau pune la îndoială întreg domeniul circumscris, ci doar de a atrage atenția că în anumite situații trebuie să se procedeze cu mai multă grijă. În filosofie se susține că paradoxul, inclusiv contradicția conduce la progres, din care considerente paradoxul urmează să fie analizat și comentat, mai ales, din punctul de vedere al aspectului său pozitiv și constructiv, anume de evitare și/sau ameliorare a situațiilor potențial-contradictorii¹⁸. În fine, este momentul să reținem că limbajul uman nu poate fi supus unor experimentări absurde, decât cu precauții speciale.

8. Constatările și soluțiile propuse în studiul de față se adresează studenților de la specializări ca: filologie, comunicare și relații publice, jurnalistică, dar și profesorilor, cercetătorilor în domeniul lingvisticii, al comunicării, sociologiei și psihologiei, precum și tuturor celor pentru care comunicarea prin limbaj este o componentă esențială a activității lor.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

¹ Mărghidanu, Dorin, *Paradoxul lui Grelling-Nelson, un paradox semantic*. În d.marghidanu@gmail.com

² Grelling, Kurt & Nelson, Leonhard, *Bemerkungen zu den Paradoxieen von Russell und Burali-Forti// Abhandlungen der Fries'schen Schule*, Bd. 2, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 301-334, 1908.

³ Authier-Revuz, Jacqueline, *Ces mots qui ne vont pas de soi. Boucles reflexives et non-coincidences du dire*, tome I-II, Collection Sciences du langage, Larousse, 1995.

⁴ Mărghidanu, Dorin, *Op. Cit.*, p. 1.

⁵ Authier-Revuz, Jacqueline, *Ces mots qui ne vont pas de soi. Boucles reflexives et non-coincidences du dire*, tome I-II, Collection Sciences du langage, Larousse, 1995.

⁶ Jakobson, Roman, *Essais de linguistique générale*, Editions de Minuit, Paris, 1963.

⁷ Tuțescu, Mariana. *Précis de sémantique française*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 115.

⁸ Mărghidanu, Dorin. *Paradoxul lui Russell și câteva variante populare ale sale*. În d.marghidanu@gmail.com

⁹ *Tot acolo*.

¹⁰ Карцевский С. *Об асимметричном дуализме лингвистического знака*// Звегинцев В. А. *История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях*. – Ч. 2. – 3-е изд. – М., 1965, p. 85-90.

¹¹ Макаев, Э. *Понятие давления системы и иерархия языковых единиц*/ Вопросы языкознания, 1962, nr. 2, p. 47-52.

¹² *Общее языкознание: Внутренняя структура языка*. Москва: Наука, 1970, p. 246.

¹³ Slama-Cazacu, T. *L'économie et la redondance dans la communication*// Cahiers de linguistique théorique et appliquée. Bucarest, 1962, nr. 1, p. 21.

¹⁴ Hofstadter, Douglas R., Gödel, Escher, Bach: an Eternal Golden Braid, Basic Books Inc. Publ., New York, 1979; Mărghidanu, Dorin, *Paradoxul lui Russell și câteva variante populare ale sale*// Revista de logică, <http://www.revistadelogica.com>, 25 nov., 2007; Quine, Willard Van Orman, *The Ways of Paradox*, Harvard University Press, 1966.

¹⁵ Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus logico-philosophicus*, Ed. Humanitas, București, 2001.

¹⁶ Tarski, Alfred, *Logic, Semantics, Metamathematics, papers from 1923 to 1938*, translated by J. H. Woodger, Oxford At The Clarendon Press, 1956.

¹⁷ A se vedea mai detaliat în această problemă: Mărghidanu, Dorin, *Paradoxul lui Russell și câteva variante populare ale sale*// Revista de logică, <http://www.revistadelogica.com>, 25 nov., 2007.

¹⁸ *Tot acolo.*